

2. Книга класного керівника: Довідково-методичне видання / Упоряд. С.В. Кириленко, Н.І. Косарева. – Х.: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2005. – 560 с.
3. Красовицький М.Г. Методика виховної роботи. – К.: Освіта, 1992. – 215 с.

УДК 378. 147. 34

О.В. Лисевич

УМОВИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ

У статті розглядається проблема організації умов формування культури педагогічного спілкування майбутніх учителів. Автор статті стверджує, що побудова діалогічних учбових ситуацій сприяє ефективному формуванню культури педагогічного спілкування.

The present article reveals the problem of organization of forming conditions of the culture of pedagogical intercourse of the future teacher. The author of the article claims that building of dialogue training situation makes for the effective forming of the culture of pedagogical intercourse.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Культура спілкування як педагогічна проблема у вищих навчальних закладах часто не розглядається системно і не вбудована в учбовий процес. Наслідком такого ставлення до проблеми формування культури спілкування у студентів є недостатній загальнокультурний рівень випускників. Таким чином, є необхідність вирішення проблеми формування культури спілкування у діалозі, спираючись на якісно інші підходи до побудови навчальних ситуацій.

Тому проблема побудови навчального процесу на принципах діалогічного спілкування, співпраці і співтворчості є особливо актуальною. Відповідно є актуальною й проблема підготовки майбутніх педагогів до організації діалогічного навчання.

Аналіз публікацій і досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Цією проблемою займалися О.Абдулліна, А.Алексюк, А.Бойко, О.Дубасенюк, Л.Кондрашова, Н.Кузьміна, О.Мороз, В.Сластьонін, Г.Троцько, та інші. Вчені М.Бахтін, Ф.Бацевич, Л.Виготський, Є.Головаха, М.Каган, Л.Кравець, Л.Мацько дають обґрунтування діалогу як основної форми спілкування.

Аналіз психолого-педагогічної літератури (К.Альбуханова-Славська, Г.Балл, Л.Кондрашова, Т.Мухіна) дозволяє говорити про проблему формування культури спілкування у контексті діалогічного навчання.

Мета нашої статті полягає у необхідності вирішення проблеми формування культури педагогічного спілкування майбутніх учителів у процесі фахової підготовки. Адже побудова демократичного, гуманного суспільства вимагає високого рівня культури його учасників. Якої б сфери діяльності ми б не торкались, зрозуміло, що успіх та результативність її залежить від культури спілкування, яка ґрунтується на здатності будувати діалог як форму більш продуктивного спілкування відповідно сучасним особистісно-розвивальним моделям навчального співробітництва, в яких учасники є активними суб'єктами діяльності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спілкування – це досить широке поняття, яке визначається як усвідомлений чи неусвідомлений вербальний зв'язок, передача та прийом інформації, що спостерігається завжди і всюди [3: 322]. Оскільки зв'язок вербальний, то доцільно розглянути мовленнєве спілкування як компонент культури спілкування. Лінгвістичний енциклопедичний словник визначає культуру мовлення як “володіння нормами усної і письмової літературної мови (вимова, наголос, вживання слів, граматики, стилістика), а також уміння використовувати виразні засоби мови у різноманітних умовах спілкування відповідно мети і змісту мовлення” [7: 247]. О.Я.Гойхман, автор

монографії “Основы речевой коммуникации”, пропонує такі критерії культури мовлення: правильність, комунікативна доцільність, точність у висловленнях, логічність викладу, якість і доступність, виразність мовлення, різноманітність засобів вираження, естетичність [2]. Автор, досліджуючи характер мовленнєвого висловлювання, виокремлює таку структурну одиницю, як діалог. Діалог він визначає як “процес спілкування, коли одна фраза чергується з відповіддю і відбувається постійна зміна ролей” [2: 132]. Відповідно він виокремлює низку умов для реалізації діалога між учасниками мовленнєвої комунікації: вихідна різниця у знаннях, потреба у спілкуванні, збереження причинно-наслідкових зв'язків, загальні знання мови, семантична зв'язаність діалогу. Таке уявлення про структуру діалогу є правильним, але воно не враховує психології особистості, яка будує діалог за ситуаційних умов, які є обов'язковими.

Таким чином, мовленнєва культура стає інструментом при трансляції інформації у процесі спілкування, а культура спілкування – стратегією поведінки, вмінням застосовувати мовленнєві навички у конкретних ситуаціях відповідно певної мети.

У ході дослідження ми дійшли висновку, що формування культури педагогічного спілкування майбутніх учителів потребує визначення педагогічних умов. Отже, виникає необхідність визначення змісту поняття “педагогічні умови”.

З точки зору філософії умова є фактором (лат. factor – “чинник”), рушійною силою або причиною будування процесу [9: 72]. Поняття “умова” як філософська категорія відображає універсальні стосунки між суб'єктами спілкування. Але за межами діяльності стосунки не перетворюються на нову дійсність, тому що для цього необхідна причина. Причинність виконує функцію активного діяльсного фактора. Саме вона з матеріалу умов, забезпечує продукування нової дійсності як кінцевого результату [9: 704]. З точки зору соціологічного підходу, поняття “умови” стосується праці і передбачає сукупність особливостей засобів праці та забезпечення необхідного середовища, що обумовить її інтенсивність [5: 479]. Психолого-педагогічне тлумачення подає умови як сукупність об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних засобів його здійснення, яке забезпечує успішне вирішення поставленого педагогічного завдання. У такому контексті умова грає роль динамічного регулятора інформаційних, особистісних, психологічних і педагогічних факторів навчання [1: 91].

Ми вважаємо, що умова – це досить складне поняття, що включає встановлення зв'язків між усіма компонентами навчання. Саме сукупність цих компонентів і складає зміст поняття “умови”, що мають педагогічну специфіку.

Отже, сформованість високого рівня культури педагогічного спілкування забезпечується завдяки створенню таких педагогічних умов, які включають організацію діалогічних навчальних ситуацій. Перевага навчальних ситуацій як засобу формування культури педагогічного спілкування майбутніх учителів полягає у тому, що включає в себе необхідність приймати рішення, залучає до спілкування, дискусій, привносить у навчання імпровізаційний момент. Студентам пропонується відреагувати на ситуацію способом, який вимагає певного рівня культури та вмінь ефективно спілкуватись, а також, демонструє їх позиції, мотиви, установки, розуміння один одного, бачення свого місця у ситуації.

Діалогічна навчальна ситуація – це особливий вид моделювання навчального заняття, який зосереджує увагу на міжособистісній взаємодії, надає особливе значення здібностям будувати діалог у різноманітних ситуаціях.

Суть діалогічної навчальної ситуації полягає в тому, що студенти демонструють у конкретній навчальній ситуації себе, рівень своєї педагогічної культури. Інші учасники діалогічної ситуації оцінюють поведінку один одного відповідно до того, чого вони чекали б від цієї особи у конкретній навчальній ситуації. Як результат – усі разом пізнають дещо про людину, ситуацію або про людину в ситуації. Майбутні вчителі, які беруть участь у діалогічній навчальній ситуації і є частиною соціального оточення, повинні спробувати свій репертуар поведінки і вивчити взаємозалежну поведінку групи у даних шаблонних, стереотипних рамках конкретного заняття.

Діалогічні навчальні ситуації можуть бути простими або складними, знайомими або незнайомими. Їх можна представити детально або дозволити учасникам імпровізувати. Дія може відбуватись у повному об'ємі або тривати кілька хвилин. При цьому навчання, для якого була створена ситуація, може бути безпосереднім або опосередкованим; воно може бути пов'язане або з участю у дії, або із спостереженням дії. Кінцевим результатом навчання може бути розвиток навички або вміння, також це може мати перцептивний характер чи характер зміни установки.

Отже, наприкінці відпрацювання низки діалогічних ситуацій достатнім результатом може бути заняття, яке відбулось і йде до логічного завершення; з іншої сторони, викладачеві іноді необхідно роз'яснити групі сенс того, що відбувається, або ж виникає необхідність повторити деякі ситуації, щоб потренуватись у якійсь модифікованій поведінці.

Поняття культури дозволяє швидко ідентифікувати і позначати деякий набір зовнішніх умов та стереотипних рольових поведінкових актів, виходячи з твердження, що зовнішні умови та стереотипні рольові акти є характеристикою певної особистості і передбачувані у конкретній ситуації. У повсякденному житті стереотипна поведінка може бути приписана людям різними способами: відображати соціальне становище – учитель. У цьому випадку роль, стереотип певного ступеня – це культура, яка стає способом вираження групових норм та соціальних вимог і тим самим тисне на окремого індивіда чи групу. Саме зумовлює соціальну поведінку індивіда. Часто культура поведінки, спілкування визначається умовами, у яких знаходяться люди. Коли люди беруть на себе певну роль, вони починають поводити себе відповідно її вимог. Ця поведінка часто є результатом зовнішніх очікувань, іншими словами людина поводить себе так, як від неї чекають інші люди. Причина міжособистісного конфлікту – неправильне тлумачення поведінки одне одного. Процес прийняття ролі є природним і неперервним для будь-кого, хто соціалізований у межах свого соціуму, і невміння адаптуватися відповідно ролі призводить до зриву комунікації [8]. Здібності прогнозувати реакцію іншої людини частково допомагають розумінню ролей, які у теперішньому часі грають співбесідники. У будь-який момент поведінка демонструє роль, яку вони виконують, будуть пристосовуватися до рольових очікувань інших.

Мета ДНС – відчувати, відреагувати і діяти так, як зробив би хтось, опинившись у даній конкретній ситуації. Ідея розігрування ролей досить проста: дати учасникам можливість повправлятися у спілкуванні з іншими, взявши на себе роль учителя, учня. Ситуація визначається розробленим сценарієм і описом ролей. У сценарії дається передісторія конкретної проблеми чи певних умов та уточнюються моменти обмеження. У кінці відбувається узагальнення, під час якого учасники коментують поведінку один одного і роблять висновки, які необхідно зробити з даної ситуації.

Діалогічна навчальна ситуація є досить дієвим засобом, включає ґрунтовну мотивацію, дозволяє студентам брати участь у таких ситуаціях, у яких їм до того не доводилося брати участь; конкретно вона дає можливість взяти участь у професійній діяльності. У процесі міжособистісної взаємодії наша поведінка у багатьох випадках визначається нашим баченням власної ролі, ролі інших людей і нашим сприйняттям цих ролей. Тому є природним, що, коли ми хочемо викладати предмет, який стосується міжособистісної поведінки, то необхідно звертатися до діалогічних навчальних ситуацій як до дієвого педагогічного засобу. ДНС можна використовувати на різних рівнях: навчати з їх допомогою комунікативним навичкам, щоб показати, як люди спілкуються між собою і яким чином відбувається стереотипізація оточуючих людей, а також дослідити за їх допомогою глибинні особистісні блоки та емоції. Ми розглядаємо застосування діалогічних навчальних ситуацій як засіб, за допомогою якого студент зможе експериментувати з інтеракціями так, як це відбувається у реальному житті.

Традиційні форми навчання – лекції, семінари, практичні заняття, лабораторні заняття успішно сприяють засвоєнню важливих теоретичних положень і знань фактичного матеріалу, але вони не є досконалими. По-перше, у рамках такого навчання важко допомогти

студенту змінити установку чи поведінку. Читати або слухати про щось не означає пережити це, а зміни і розуміння відбуваються лише через реальний досвід.

Роль вчителя, його функції можуть бути прокоментовані як конкретний випадок і можна отримати відповіді: як студент вчинить у тому чи іншому випадку; але, якщо він зробить це у ситуації, то буде мати практичний цінний досвід. Діалогічні навчальні ситуації є тим засобом експериментальної поведінки, яка допоможе студенту подолати непевність у складних реальних ситуаціях. Участь у діалогічній навчальній ситуації знайомить студента з умовами, які включають ті ж обмеження, мотивацію і примушення, які існують у реальному житті. Діалогічні навчальні ситуації можна використовувати на лекціях, семінарах, практичних заняттях, наголошуючи на умовах, в яких опиняється вчитель, що дозволяє краще зрозуміти його поведінку.

Незалежно від обізнаності студента розвивати навички міжособистісного спілкування і комунікації можна тільки застосовуючи їх у реальних міжособистісних контактах. Взаємодія вербальної і невербальної поведінки досить складна, щоб можна було обмежитися набором правил, і, навіть тоді, просування було б проблематичним без зворотного зв'язку стосовно їх поведінки. Інтерпретація сигналів у відповідь, які отримуються від інших людей, і реакція на ці сигнали містить у собі ключ до ефективної міжособистісної комунікації [8: 33-35].

Щоб допомогти студентам розвинути навички міжособистісного спілкування, звертаються до практичного досвіду, використовуючи різноманітні ситуації. Ситуації бувають індивідуального характеру – консультування, інтерв'ю, а також групові – переговори, робота у команді чи колективне інтерв'ю, дискусії.

Переваги діалогічних навчальних ситуацій як засобу формування культури педагогічного спілкування допомагають студентам висловити свої почуття, сприяють обговоренню проблемних питань, допомагають зрозуміти почуття оточуючих та їх мотиви, дають можливість повправлятися у різноманітних типах мовленнєвої поведінки, освітлюють загальні проблеми і динаміку групової взаємодії, формальної та неформальної, дозволяють жваво і безпосередньо подавати навчальний матеріал, підкреслюють важливість невербальних, вербальних емоційних реакцій, являються мотивуючими та ефективними, оскільки вимагають дій, забезпечують швидкий зворотний зв'язок як студенту, так і викладачеві, як учню, так і вчителю, зосереджують увагу на студенті і звертаються до його потреб і прагнень; група може контролювати її темп та зміст, зменшується відстань між навчанням і реальними життєвими ситуаціями, змінюють установки, вчать контролювати почуття та емоції.

Діалогічні навчальні ситуації дають можливість оберігати почуття та установки студентів способом, який є одночасно позитивним і безпечним. Позитивним, тому що вони визнаються предметом обговорення, аналізу, а також тому, що діалогічна навчальна ситуація дає можливість контролювати свої почуття і емоції; і безпечним, тому що особистісна поведінка студента не обговорюється – обговорюється поведінка у ситуації. Викладач завжди може запевнити майбутніх учителів, що у будь-якому випадку вони не будуть критикуватись за свої погляди.

Наступною перевагою є здібність діалогічних навчальних ситуацій у порівнянні з іншими традиційними засобами знаходитись у більш тісному зв'язку з зовнішнім світом. Оскільки діалогічна навчальна ситуація відображає стереотипи поведінки, які можуть знадобитися студентам по закінченню курсу, чи вони будуть потребувати їх у спілкуванні з оточуючими, у будь-якому випадку діалогічна навчальна ситуація дозволить набутти практичного досвіду і відпрацювати навички, які знадобляться студентам у майбутньому. Стає можливим не тільки спробувати свої сили у імпровізуванні, але й удосконалити свій досвід, все більше і більше вправляючись у побудові ефективного, переконуючого діалогу. Практика діалогічних навчальних ситуацій доводить до свідомості студента, що деякі аспекти поведінки, такі, наприклад, як розвиток позитивних взаємин з людьми вимагають

певних умінь. Більш того вона переконує, що з цими навичками не народжуються, а їм можна навчитись.

Діалогічні навчальні ситуації здатні мотивувати діяльність і забезпечити простий, безпосередній і швидкий зворотній зв'язок відносно наслідків дій. При певній організації діалогічні навчальні ситуації подобаються учасникам, оскільки сприяють легкому та безпосередньому засвоєнню знань порівняно з іншими. Помилки, які можуть бути допущені у процесі побудови діалогічних навчальних ситуацій треба обов'язково виправити. Це можна зробити у підсумку, забезпечивши учасників інформацією, до якої можна звертатися після або під час побудови діалогічних навчальних ситуацій.

Діалогічні навчальні ситуації використовуються у випадках, коли необхідно, щоб студенти включалися у ситуацію, пережили її і сформулювали своє ставлення до неї. Це прекрасний засіб сформувати культуру педагогічного спілкування і на рівні комунікації, і на рівні емпатії; вони забезпечать високу мотивацію та добре запам'ятовування.

Ми подаємо схему побудови (проведення) діалогічних навчальних ситуацій. Але не всі ці етапи вимагають однакової кількості часу.

1. Постановка завдань, які повинні об'єднуватись з навчальною програмою.
2. Визначення зовнішніх обмежень.
3. Визначення головних питань проблеми.
4. Вибір типу чи структури заняття.
5. Складання плану.
6. Організація діалогу.
7. Підсумкове обговорення.

Починати роботу необхідно з вирішення проблеми (питання): як впишеться діалог, діалогічні навчальні ситуації у навчальний план, заняття. Викладач повинен запитати себе, чому він збирається навчити: поняттям, навичкам, техніці; підвищити почуття емпатії, перцепції, усвідомлення дій. Алгоритм включення діалогічних навчальних ситуацій в учбовий предмет:

1. Введення у предмет.
2. Розвиток теми, яка є предметом дослідження.
3. Основний зміст курсу.
4. Перевірка.
5. Підсумки.

Висновки. Отже, діалогічні навчальні ситуації можна використовувати як засіб стимуляції уяви і знайомство з предметом. Діалог можна побудувати так, що буде налагоджена комунікація між різноманітними рівнями управління і другими групами. Студентів необхідно залучати до консультування з приводу різних аспектів, які необхідно розглянути і зафіксувати. Але не завжди можна чітко визначити задачі, у багатьох випадках те, чому навчилися студенти, може відрізнятись від планових намірів організатора. Викладач повинен враховувати зв'язки між тим, що відбувалося раніше і тим, що може відбутися згодом. Обов'язково треба обговорити з учасниками задачі вимог та обов'язки.

Діалогічні навчальні ситуації – це вербалізований процес, який залежить від комунікативних умінь; його доцільно використовувати у тих випадках, коли треба усвідомити власні та глибше зрозуміти позиції інших людей, а також для розвитку міжособистісного спілкування у питаннях, пов'язаних з груповою динамікою та прийняттям рішень. Крім того, діалогічні навчальні ситуації можна використати тоді, коли є потреба навчити працювати у команді. Більш детально це буде обґрунтовано в подальших публікаціях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Высоцкий С.В. Структура психолого-педагогических условий формирования поисково-творческой направленности личности в процессе обучения //Науковий вісник

- Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д.Ушинського: Зб. наук. праць. – Вип. 8-9. – Одеса, 1999. — С. 90-94.
3. Гойхман О.Я., Надеина Т.М. Основы речевой коммуникации: Учебник для вузов под ред. проф. О.Я.Гойхмана. – М.: ИНФРА. – 1997. – 272 с.
  4. Краткий словарь по социологии /Под общей ред. Д.М.Гвишлани. – М.: Политиздат, 1989. – 479 с.
  5. Кондрашова Л.В. Методика подготовки будущего учителя к педагогическому взаимодействию с учащимися: Учеб. пособие. – М.: Прометей, 1990. – 160 с.
  6. Кулешова О.В. Формирование культуры общения как необходимое условие развития личности студента // Соціально-політичні та правові проблеми формування особистості і держави: Зб. наук. пр. – Хмельницький, 1998. – С. 36-39.
  7. Лингвистический энциклопедический словарь /Гл. ред. В.Н.Ярцева. – М., 1990. – 685 с.
  8. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови: Навч. посібник. – К.: ВЦ “Академія”, 2007. – 360 с.
  9. Росс Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация. Уроки социальной психологии. – М.: Аспект Пресс, 2000. – 429 с.
  10. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навч. посібник /За ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003. – 149 с.
  11. Філософський словник /За ред. В.І.Шинкарука. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1986. – 768 с.

УДК 378

Є.О. Лодатко

ДІАГНОСТУВАННЯ ПРАГМАТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ ВЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ У КОНТЕКСТІ ЇХ МАТЕМАТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

У статті аналізується вивченість питання в педагогічній літературі, розглядаються напрями діагностування, описується його методика і наводиться зміст комплексного тесту розвиненості прагматичних уявлень вчителя початкових класів.

In the article analyses the state of studying the problem in pedagogical literature, examines the directions of diagnosing, describes ifs methods and gives the contents of a complex test, revealing the level development of the pragmatic presentations of a primary school teacher.

Внаслідок зміни освітньої парадигми та виходу національної системи освіти на болонські орієнтири розвитку, відбувається поступова переорієнтація програм професійної підготовки вчителів на антропоорієнтовані освітні цінності, що вимагає від педагогічних навчальних закладів “забезпечити формування особистісної та професійної культури педагога як способу його життєдіяльності ... Професіонал у галузі освіти повинен виразно уявляти собі місце і роль освітніх процесів і систем у світовому культурному русі” [9: 5], мати гарну фундаментальну підготовку, розвинене дидактичне мислення, володіти методиками й технологіями навчання, спиратися на реалістичні уявлення щодо *прагматичної значущості* математичних знань, їх функціональності та культурологічної цінності [6].

Природно, разом із підвищенням уваги до оволодіння фундаментальними і фаховими знаннями та набуття компетентностей в системі підготовки вчителів виключної ролі набувають питання, пов'язані не тільки з визначенням навчальних досягнень, а й з *діагностуванням* рівнів розвиненості у вчителів прагматичних уявлень та уявлень щодо прикладного значення математичних знань.

Педагогічне діагностування традиційно вважається найбільш складним різновидом дослідницької діяльності, оскільки в реальному навчально-виховному процесі, реальній педагогічній діяльності існує досить багато факторів, про вплив яких на досліджуване явище